

=== Kósa-Grimm András Kristóf =====

/// A két világháború közötti erdélyi magyar kommunista mozgalom helyzete a magyar állambiztonsági iratok P-dossziéi alapján

== Bevezetés

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának őrizetében található ún. P-dossziék iratanyagának egy része a két világháború közötti magyar kommunista mozgalommal foglalkozik, azon belül is az 1938 és 1941 között visszacsatolt országrészekben élő kommunistagyanús személyekkel. Az 1930-as évek derekán minden tekintetben megroppanó hazai kommunista mozgalom a revízió éveiben jelentős utánpótláshoz jutott a visszacsatolt területekről: Csehszlovákiából (elsősorban Kassáról), illetve Észak-Erdélyből értelmiségi pártszervezők érkeztek az anyaországba.¹ A visszacsatolt országrészekben különböző okokból a kommunisták társadalmi beágyazottsága jelentősen nagyobb volt, mint az anyaországban, illetve e területek jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) háromtagú vezetőségének ekkoriban két felvidéki származású tagja is volt: Skolnyik József² és Schönherz Zoltán.³⁴

1 == Szabó, 2013: 26–27.

2 == Skolnyik József (1906–1993) felvidéki kommunista politikus. Eredeti szakmáját tekintve cipész. Az 1920-as derekán került kapcsolatba Csehszlovákia Kommunista Pártjával (CsKP), amelynek később vezetőségi tagja lett. 1940 nyarán a Komintern utasítására részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) ujjaszervezésében, 1942 végén került rendőrkézre.

3 == Schönherz Zoltán (1905–1942) Kassán született kommunista politikus. Eredeti szakmáját tekintve elektromérnök. Egyetemista korában, Prágában került kapcsolatba a CsKP-val, a Felvidék déli sávjának visszacsatolását követően Kassán tevékenykedett, majd a KMP legszűkebb vezetésének lett tagja. 1942 júliusában tartóztatták le, a katonai bíróság halálra ítélte. Az ítéletet 1942 októberében hajtották végre, komoly közéleti tiltakozást kiváltva ezzel.

4 == Varga, 2011: 1.

A visszacsatolt területeken tevékenykedő magyar kommunistákkal foglalkozó P-dossziékban szinte minden esetben rendőrségi/csendőrségi jelentések, illetve bírósági anyagok találhatóak. A dossziék összeállítóit elsősorban a kommunisták ellen irányuló nyomozásokban részt vett rendőrök, csendőrök és bizalmi emberek (értsd: rendőrségi besúgók) azonosítása, illetve felkutatása, majd felelősségre vonása vezérelte. A Horthy-rendszer erőszakszerveiben tevékenykedő személyek felelősségre vonása természetesen már szinte rögtön a második világháború után megkezdődött, mégis a kommunista diktatúra erőszakszerveinek létrejötte után kapott igazán lendületet. A P-dossziékat így az 1950-es évek első felében az államvédelmi szervek emberei állították össze az 1945 előtti Belügyminisztérium irattárának szisztematikus feldolgozása során.

Területi megoszlás szerint vizsgálva a vonatkozó anyagot: Kárpátaljával három,⁵ Délvidékkel tíz,⁶ Erdéllyel tizenegy,⁷ a Felvidékkel⁸ pedig tizenkét dosszié foglalkozik. A lenini szervezési elv alapján – egy adott területen csak egy kommunista mozgalom tevékenykedhetett, s az szervezeten belül magában foglalta az adott területen működő kommunistákat nemzetiségi különbség nélkül – a KMP a visszacsatolások során kiterjesztette tevékenységét a felvidéki, a kárpátaljai és az észak-erdélyi területekre. Így tehát az ott tevékenykedő kommunista szervek a KMP részeivé váltak. Ebből a szempontból kivételt képezett a Jugoszláviától visszacsatolt országrész: Jugoszlávia Kommunista Pártja 1941 májusában tartott zágrábi tanácskozásán arról hozott döntést, hogy a párt egységét megőrzi, ezért a délvidéki kommunista szervek nem is kerültek a KMP irányítása alá.⁹ Trianon után a (részben vagy egészben) újonnan létrejött államalakulatokban eltérő feltételek mellett működhetek a kommunista pártok. Míg Csehszlovákiában 1920 és 1938 között legális keretek között működhetett Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP), addig a Szerb–Horvát–Szlovén

5 = = ÁBTL 3.1.6. P-147 (Simon György), 3.1.6. P-1120 (Ogodnik Vilmos), 3.1.6. P-1411 (Draveczi József).

6 = = ÁBTL 3.1.6. P-032 (Horváth János), 3.1.6. P-189 (Gesztési Rajmund), 3.1.6. P-313 (Frólich Ferenc), 3.1.6. P-314 (Major Antal), 3.1.6. P-315 (Antonics Péter), 3.1.6. P-418 (Beodrai Ferenc), 3.1.6. P-419 (Bertusz István), 3.1.6. P-1338 (Netzkó Sándor), 3.1.6. P-1806 (Szabady Jenő), 3.1.6. P-1914 (Zeremszki Szekula).

7 = = ÁBTL 3.1.6. P-063 (Hába Aurél, Mészáros Imre), 3.1.6. P-126 (dr. Medve András), 3.1.6. P-219 (Schatz Mihály), 3.1.6. P-254 (Boros Ferenc), 3.1.6. P-317 (Boján Pál), 3.1.6. P-932 (Farkas István), 3.1.6. P-1150 (Friedler Ernő), 3.1.6. P-1590 (Gólya Péter), 3.1.6. P-1709 (Grósz Dezső), 3.1.6. P-1805/1, 3.1.6. P-1805/2 (Erdélyi Kommunista Ifjú munkás Szervekedés).

8 = = ÁBTL 3.1.6. P-122 (Késmárcsai Jenő), 3.1.6. P-133 (Weller Gusztáv), 3.1.6. P-156 (Hobor Ödön), 3.1.6. P-159 (Krnov Franz), 3.1.6. P-206 (Klauber József), 3.1.6. P-698 (ifj. Mátéfi Imre), 3.1.6. P-758 (Pál Imre), 3.1.6. P-798 (Bachraty József), 3.1.6. P-924 (Villant István), 3.1.6. P-1204 (Köpömcsei György), 3.1.6. P-1258 (Micsicsák Sándor), 3.1.6. P-1612 (özv. Hirsch Adolfné).

9 = = Kővágó, 1985: 244–246.

Királyságban (1929-től Jugoszláv Királyság) 1919 decemberében, Romániában pedig 1924-ben tiltották be a kommunista mozgalmat, illegálitásban kényszerítve ezzel őket.

A vonatkozó anyagot tematikus szempontból vizsgálva, megállapítható, hogy a skála az egészen jelentéktelen ügyektől¹⁰ a fegyveres összecsapásokig¹¹ terjed. A dossziékban található ügyek rekonstruálását nagyban nehezíti az iratanyag töredezettsége. Ez nem meglepő, hiszen a dossziék összeállítóit leggyakrabban – mint fentebb már jeleztem – egy adott személy korábbi tevékenysége érdekelte, így e szempont szerint emeltek ki iratokat korábban egy egységet képező rendőrségi jelentésekből vagy éppen bírósági eljárásokból. A kárpátaljai és felvidéki kommunistákkal foglalkozó dossziék anyagai igen töredezettek, illetve széttartóak, ráadásul a kommunista mozgalom története szempontjából nem túl jelentősek. A délvidéki kommunistákra vonatkozó dossziék döntő része pedig a szerbek által dominált partizánmozgalomhoz köthető. Tanulmányomban ezért csak az észak-erdélyi magyar kommunistákkal foglalkozom részletesebben. Egyrészt a vizsgált iratanyag sajátosságai miatt, másrészt pedig amiatt, mert a visszacsatolt országrészek közül az észak-erdélyi magyar kommunista mozgalom tudott a legjelentősebbé válni ebben az időszakban.

= = = Az erdélyi kommunista mozgalom helyzete a második bécsi döntés előtt

A Kommunista Romániai Pártja (KRP) 1921-ben jött létre a Kommunista Internacionálé önálló szekciójaként, miután elszakadtak a Romániai Szociáldemokrata Párttól. A kommunisták egészen 1924-ig legálisan működhettek Romániában, ekkor a román állam betiltotta a pártot, leginkább a túlzottnak vélt szovjet befolyás miatt.¹² Ez a döntés illegálitásban kényszerítette a romániai kommunista mozgalmat, mely a tárgyalt időszakban képtelen volt – a magyarországi kommunistákhoz hason-

10 = = Ogodnik Vilmos dossziéjából például a következő történet rajzolódik ki: Ogodnik körszemeszői lakos 1943 tavaszán a faluja közelében az országúton talált egy ruszin nyelven írt kommunista tartalmú verset, amelyet aztán beszolgáltatót a helyi csendőrsre. ÁBTL 3.1.6. P-1120.

11 = = Beodrai Ferenc dossziéja például az 1942. januári Zsablya (Žabalj, ma Szerbia) környéki fegyveres harcokkal foglalkozik, mely során több csendőr, illetve délvidéki kommunista is elesett. ÁBTL 3.1.6. P-418.

12 = = Az illegálitás előtti időszakkal kapcsolatban viszonylag pontos képet ad a korabeli pártszervezetről és a magyarok vezetésén belüli felülreprezentáltságáról Grósz Dezső zsidó származású magánhivatalnok, aki az 1920-as évek elején került kapcsolatba az erdélyi kommunistákkal. A brassói tartományi párttitkár az újpesti születésű Berger Aladár volt ebben az időszakban, Marosvásárhelyen Lázár Ödön, Kolozsváron Asztalos (Grünwald) Sándor, Nagyváradon Kramazki Gyula, Szatmáron Róth József, Nagybányán Klein József, Máramarosszigeten dr. Rózsi Béla, Aradon Bruder Ferenc, Temesváron Bebrics Lajos (1949-től 1956-ig közlekedési és postaügyi miniszter), Lugoson pedig dr. Kelemen Ernő volt a párttitkár. ÁBTL 3.1.6. P-1709. Grósz Dezső kihallgatási jegyzőkönyve. 1922. december 31. 2–4.

lóan – széles és jelentős tömegbázist kialakítani.¹³ Az 1930-as évek elején a románokat megelőzve a magyarok alkották a párt legjelentősebb etnikai csoportját.¹⁴

Ennél a pontnál érdemes kitérni egy szóra a kommunista mozgalom és az értelmiség sajátos és ellentmondásokról sem mentes viszonyára. Az 1930-as évek elején Észak-Erdély szellemi és kulturális központjában, Kolozsváron is megélné a szellemi élet. Ennek keretében a fiatal magyar értelmiség számára népszerű igazodási pontot jelentett a marxizmus. Az 1929-ben kirobbant nagy gazdasági világválság negatív hatása ugyanis (Magyarországhoz és a legtöbb közép-kelet-európai országhoz hasonlóan) az évtized elejére Romániába is egyre jobban begyűrűzött. A magas munkanélküliség, az egyes (főleg vidéki) társadalmi rétegek kilátástalan helyzete, a pályakezdő fiatalok elhelyezkedési nehézségei miatt a fiatal értelmiségiek, egyetemisták szociálisan érzékeny(ebb) részében megingott az uralkodó politikai, gazdasági és kulturális elit problémamegoldó képességébe vetett hit, és lelkesen a baloldali, marxista ideológiák felé fordultak. Romániában ráadásul a marxista tanok megoldást kínáltak a nemzetiségi elnyomás problematikájára is, ami nap mint nap sújtotta az erdélyi magyarságot.¹⁵ A kommunista ideológiával szervezett formában Tihanyi Erzsébet¹⁶ és Antal Márk¹⁷ marxista szemináriumain ismerkedhetett meg a kolozsvári egyetem¹⁸ hallgatóinak magyar része.¹⁹ A kolozsvári kommunista diákmozgalom

13 == Főcze, 2018a.

14 == A párt nemzetiségi összetételéről bővebben: Novák, 2006: 65–66.

15 == A KRP a Komintern 1924-es, V. kongresszusán elfogadott nemzetiségi politikához igazodott, amely nemcsak az önrendelkezéshez való jogot ismerte el, hanem a kisebbségben élő népek számára lehetővé tette a teljes politikai elszakadást az adott országtól.

16 == A századforduló környékén született Tihanyi Erzsébet Lausanne-ban doktorált francia nyelvészetből. Később a Szovjetunióban és Párizsban élt, majd az 1930-as évek elején visszatért Erdélybe, ahol a kommunista párt tagja lett. Egykori tanítványa, a pszichológia szakos hallgató, Osógör Lajosné Falk Erzsébet elég kritikusan emlékezett vissza személyére: „Ez egy olyan egzaltált, nagyon értelmes és számomra nagyon antipatikus teremtés volt, akinek a gondolataival én ugyan helyel-közzel egyet is értettem, de a személyiségével és az egész attitűdjével, az egész nővel nem tudtam felmelegedni. Nagyon antipatikus volt nekem. Egy nagyon agresszív, egy nagyon határozott, hogy is mondjam, nem volt az a pedagógus típus, aki megnyerő. Olyan volt, aki megpróbálta a gondolatait rátukmálni az emberre.” Falk, 1986: 38.

17 == Antal Márk (1880–1942) pedagógus, matematikus, művelődéspolitikus. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosságon az általános oktatási kérdésekért felelős osztályt vezette. Az 1930-as években a kolozsvári Tarbut Zsidó Líceum igazgatója volt.

18 == 1872-ben Ferenc József Tudományegyetem néven alapították, az oktatás nyelve magyar volt. 1919 májusától a második bécsi döntésig I. Ferdinánd Király Tudományegyetem néven működött. Ebben az időszakban a tanítás román nyelven folyt.

19 == A kolozsvári kommunista diákmozgalmakról bővebben: Főcze 2018b. Osógör Lajos visszaemlékezése Antal Márk szemináriumaira: „...a szemináriumot a Kommunista

több tagja (például Demeter János²⁰ vagy Csörgör Lajos²¹) később fontos szerepet játszott az erdélyi magyar kommunista mozgalom életében. Az Antal-féle szemináriumok tehetséges és leginkább elkötelezett hallgatóira a következő években egyre komolyabb feladatokat bízott a párt. Demeter Jánost bízták meg például a kérszéletűnek bizonyuló, radikális hangvételű parasztlap, a *Falvak Népe*²² szerkesztésével. Csörgör Lajos visszaemlékezése szerint a lap megszűnése után azt a feladatot kapták, hogy az Országos Magyar Párton²³ (OMP) belül szervezzenek ellenzékot. A mérsékelt sikerrel kecsegtető tevékenységük során jelentették meg a pár számot megélt *Ellenzéki Közlönyt*.²⁴

A harmincas évek derekán új fordulatot vett a nemzetközi kommunista mozgalom politikája: a Komintern VII. kongresszusa – nem kis részben Hitler 1933-as

Kiáltvánnyal kezdtük, úgyhogy nem volt semmi kétség, hogy mit tanulmányozunk. Ebből olvastunk fel részleteket eleitől kezdve egy éven keresztül. Elolvastuk, vagy ő olvasott fel részeket, ezeket meg is magyarázta, ha magyarázatra szorult és akkor mindjárt rátértünk az akkori viszonyokra. Már úgy értve, hogy az 1929-30-as viszonyokra, hogy mi van akkor, jelenleg a társadalmunkban. Hogy oszlanak meg az erőviszonyok, milyen az ipar fejlettsége, milyen a mezőgazdaság helyzete, mindig aktualizálva folyt ez az oktatás és ennek a legnagyobb részét Antal Márk beszélgetése töltötte ki." Csörgör, 1986: 96–97.

20 = = Demeter János (1908–1988) jogász, politikus, illegális kommunista. A *Falvak Népe* című radikális parasztlap alapító szerkesztője.

21 = = Csörgör Lajos (1904–2003) orvos, szakíró, egyetemi tanár, illegális kommunista. Kolozs megye alispánja, majd a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, nemzetgyűlési képviselő. 1945–1948 között a kolozsvári Bolyai Egyetem, majd 1948–1949-ben és 1964-től 1967-ig a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet rektora. 1949-ben hat év börtönbüntetésre ítélték.

22 = = A *Falvak Népe* 1932–1933 között jelent meg Kolozsváron. Az első, kommunista irányítás alatt álló nemzeti forradalmi irányzatú lap, amely szembe fordult az Országos Magyar Párt (OMP) politikájával, s ugyanakkor harcot folytatott a román polgári pártok románosító politikája ellen. Rendszeresen publikáltak hasábjain írók is: így például József Attila, Illyés Gyula vagy éppen Tamási Áron verseit, elbeszéléseit közölte a lap.

23 = = A két világháború között működő magyar politikai párt, mely a romániai magyarság egészét lett volna hivatott képviselni. Bővebben erről: György, 2017.

24 = = Csörgör így emlékezett vissza erre az akciójukra: „Mikor a *Falvak Népet* megszüntették, egyéb mozgalmat indított a párt, hogy próbáljunk a nagyon reakciós és Magyarország részéről irányított erdélyi magyar párton belül szervezni ellenzékot. Ennek a célnak megnyertünk egy tekintélyes magyar párti vezetőségi tagot, a Szamos megyei Debor Ernő francia francia származású nagyon kedves birtokost. Akkor a segítségével lapot is adtunk ki, de nem hetilapot, hanem időszakonként megjelenőt. Ahhoz nem kellett külön lapengedélyt kérni. Ezt úgy csináltuk meg, hogy egy Radványi József nevű katolikus ügyvédet nyertünk meg, hogy ő legyen ennek a kiadványnak a szerkesztője.” Csörgör, 1986: 99.

hatalomra jutására reagálva – meghirdette az ún. népfrontpolitikát.²⁵ Az RKP Fóris Istvánt²⁶ bízta meg a népfrontpolitika romániai megvalósításával. Fóris nem járt sikerrel e téren: az 1937-es választási kudarc tette – részben – lehetővé II. Károly román király számára a személyi diktatúra bevezetését. A harmincas évek végén, illetve a negyvenes évek elején a felgyorsult kül- és belpolitikai események (Molotov–Ribbentrop-paktum, illetve Besszarábia és Észak-Bukovina Szovjetunióhoz való csatlóása) igen nagy zavart okoztak a párton belül: mivel az erdélyi tartományi titkárság és a bukaresti központ között akadozott a kommunikáció, illetve nem volt meghatározott követendő irány, az erdélyi kommunista szervezetek a „Független Erdély” jelszavát tűzték zászlajukra. Ez a politikájuk a második bécsi döntés után is kitarított, a magyar csapatok bevonulása után Józsa Béla²⁷ szervezett tüntetést Kolozsváron a független Erdélyért.²⁸ 1940 szeptember elején a bukaresti pártvezetés azt az utasítást adta az erdélyi kommunistáknak, hogy működésüket a KMP keretein belül folytassák. Ezzel párhuzamosan alakult újjá a párt észak-erdélyi szervezete: Kertész Rezső lett az ottani titkárság vezetője, míg a visszacsatolt észak-erdélyi területeket három kerületre osztották. A szamosi kerület élére Józsa Béla, a kőrösi kerületére pedig Hovány Ilonát nevezték ki, míg a marosi kerület vezetőjének Szabó Juliannát jelölték. A KMP-hez való integráció folyamata viszont nem ment gördülékenyen, mivel az erdélyi magyar kommunista vezetésből többen is sérelmezték az anyaországi kommunista párthoz való csatlakozást. Azzal érveltek, hogy ebben a kérdésben Moszkva iránymutatása a döntő, és ennek megfelelően egy négytagú bizottságot küldtek ki a szovjet fővárosba Kertész vezetésével. Kertész Moszkvába való távozását követően (aki egyébként nem is tért vissza) helyét dr. Kohn Hillel²⁹ vette át

25 = = A Komintern VII. kongresszusa 1935. július 25-én ült össze Moszkvában, és augusztus 20-ig ülésezett. Ez a kongresszus a nemzetközi kommunista mozgalom talán legnagyobb hatású eseménye volt a két világháború között. Történetét hatalmas irodalom elemzi: ma is vita tárgya például, hogy a Komintern 1935. évi irányváltása egyszerű taktikai módosítás volt-e, vagy egy tágabb perspektívájú, alapelveket is érintő stratégiai fordulat.

26 = = Fóris István (1892–1946) romániai magyar kommunista politikus, újságíró. 1927-ben illegális tevékenysége miatt perbe fogták, ezért a Szovjetunióba szökött, ahonnan 1931-ben tért vissza. Ekkor újra letartóztatták, és 1935-ig börtönben ült. Az 1930-as évek második felében a romániai népfront megvalósításán dolgozott, 1940-ben került a KRP élére.

27 = = Józsa Béla (1898–1943) író, szerkesztő, költő. Eredeti szakmáját tekintve faszobrász. Az 1940-es évek elején az észak-erdélyi kommunista mozgalom egyik vezetője. 1943 novemberében tartóztatták le, a kihallgatása során halálra verték.

28 = = Főcze, 2018a.

29 = = Kohn Hillel (1891–1972) ügyvéd, illegális kommunista. Az 1930-as években került kapcsolatba az RKP-val, a második bécsi döntést követően a KMP észak-erdélyi tartományi bizottságának vezetője lett. 1941 júliusában az észak-erdélyi nyílt nyomozás során került rendőrkézre, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Később a dachauai és a buchenwaldi koncentrációs táborokba hurcolták.

a titkárság élén.³⁰ Az észak-erdélyi magyar kommunistákat ilyen bizonytalan helyzetben találta az 1940 szeptemberében bekövetkezett újabb impériumváltás.³¹

= = = Az észak-erdélyi nyílt nyomozás hatásai a magyar kommunista mozgalomra

A második bécsi döntést követően, illetve a magyar honvédség észak-erdélyi bevonulásával párhuzamosan kezdetét vette a kommunistákkal szembeni, rendőri és csendőri vonalon is egyaránt folytatott előzetes felderítés. A politikai rendőrség, illetve a csendőrség nyomozói már 1941 tavaszán egy jelentős társadalmi támogatottsággal rendelkező, kiterjedt kommunista szervezkedés jeleire bukkantak, ugyanakkor felső politikai utasításra kivárták a megfelelő pillanatot a nagy visszhangot kiváltó nyílt nyomozás lefolytatására.³² Ez az időpont 1941. június 27-én érkezett el, mikor Bárdossy László miniszterelnök bejelentette, hogy Magyarország hadat üzen a Szovjetuniónak. Két nappal később, június 29-én kezdetét vehette a nyílt nyomozás, melyet az észak-erdélyi csendőrkerületek és rendőrkapitányságok folytattak le, kiegészülve a Budapestről küldött válogatott, tapasztalt és nagy szakértelemmel rendelkező, a politikai rendőrség kötelékébe tartozó nyomozókkal.³³ A nyílt nyomozás részletes ismertetésére a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség,³⁴ fontos ugyanakkor kiemelni – a már fentebb említett – Szabó Julianna³⁵

30 = = **ÁBTL**, 3.1.6. P-1805/1. A kolozsvári rendőrség felügyeleti körzetének szemléelőjének jelentése. 1942. október 14. 10–11.

31 = = Főcze, 2018a.

32 = = Csörgör Lajos erdélyi kommunista visszaemlékezése szerint a magyar nyomozó hatóságok sokkal hatékonyabban tevékenykedtek, mint román „elődeik”: „A magyar titkosrendőrség sokkal jobban volt megszervezve és sokkal jobban volt beépülve a munkásmozgalomba, mint azelőtt a román rendőrség.” Csörgör, 1986: 178.

33 = = Varga, 2011: 29. A baloldali ügyekkel ebben az időszakban a rendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportjának egy külön alcsoportja foglalkozott, melynek első vezetője a hírhedt Hain Péter detektív főfelügyelő volt. Magát a politikai rendőrséget Hetényi Imre vezette 1924-től kezdve. E rendőri szervet 1931-ben Országos Politikai Rendészeti Osztály néven a Budapesti Főkapitányság struktúrájába tagolták. Az 1932-től országos hatáskört kapó politikai rendőrség a Horthy-rendszer erős tartópillérének bizonyult. A korszakban gyakorlatilag a polgári titkosszolgálatok szerepét töltötte be. Varga, 2015: 61–63.

34 = = Csatári Dániel 1968-ban megjelent *Forgószéiben* című könyvében részletesen foglalkozik az 1941-es nyílt nyomozással. Csatári, 1968: 148–185.

35 = = Szabó Julianna Nagyborosnyón született szegényparaszti családban. Születése után apja elhagyta a családot, így anyja napszámból, később pedig gyári munkából keresett pénzből tartották el magukat. Tanulmányait a brassói ipariskolában végezte, majd a kolozsvári Dermata cipőgyárban helyezkedett el, cipőfelsőrész-készítőként. A gyárban működő kommunista sejt kapcsolta 1937-ben az RKP-hoz, amelyben gyors emelkedésnek indult karrierje: 1939 elején a kolozsvári helyi vezetőség, 1940 februárjában pedig a tartományi bizottság tagja és a kolozsvári kerület titkára lett.

nevét, akit már a nyílt nyomozás előestéjén, június 28-án Csíkszeredán letartóztattak. Pár nappal később kihallgatói részletes beismerő vallomást facsartak ki belőle, ami alapján kezdetét vette az erdélyi magyar kommunista mozgalom felgöngyölítése, elkezdődtek a tömeges letartóztatások.³⁶ Maga a nyomozás július 29-től szeptember 20-ig tartott, melynek keretében 1210 személyt vettek őrizetbe, körülbelül a tizedüket pedig hűtlenség vádjával el is ítélték.³⁷ A párt vezetői közül rendőrkézre került Kohn Hillel, Ráczy Gyula és Fazekas József, ugyanakkor a letartóztatások hírére illegalitásba tudott vonulni például Józsa Béla és Szirmai István.³⁸ Az 1941-es nyílt nyomozás – bár jelentős veszteségeket okozott az észak-erdélyi magyar kommunisták számára – több ok miatt egyáltalán nem bizonyult végzetesnek. Egyrészt sikerült megakadályozni a KMP felső szerveihez vezető szálak felderítését, másrészt pedig a párt irattára és pénzügyi vonala is rejtve maradt a hatóságok előtt. Így tehát a szervezet reorganizációját nem az alapoktól kellett újrakezdeni.

A nyílt nyomozást követő időszakra vonatkozólag a P-dossziékban több rendőrségi, illetve csendőrségi jelentés is rendelkezésre áll, így valamennyire rekonstruálhatóvá válik, hogy a következő években Észak-Erdély-szerte milyen helyzetben volt a helyi kommunista mozgalom. A nyílt nyomozás után majdnem egy évvel később keletkezett csendőrségi jelentésből kiderül, hogy Szatmárnémetiben 1942 szeptemberében aktív kommunista szervezkedés nem volt tapasztalható. A városban 69 kommunista vagy kommunistagyanús személyt tartottak nyilván, ezek közül többen vagy börtönbüntetésüket töltötték éppen, vagy pedig internálva voltak.³⁹ Nagyváradra vonatkozólag az alábbiak derülnek ki: 1941 novemberében a hadiüzemmé nyilvánított *Carmen* cipőgyárban tűz ütött ki. A következő év tavaszán pedig újabb szabotázs történt, több tucat, a honvédség számára készített lábbelit tettek használhatatlanná a gyár alkalmazottai. A gyár mellékhelyiségei falára pedig több alkalommal kommunista jelszavakat írtak fel. Az üzemben minden kétségen kívül kommunista sejt működött, még hozzá igen sikeresen, mivel a nyomozó hatóságoknak nem sikerült beazonosítania az elkövetőket.⁴⁰ A következő év tavaszán Nagyvárad rendőrkapitánya elégedetten nyugtázta, hogy május elsején semmiféle kommunista megmozdulásra nem került sor a városban.⁴¹ Szászrégenben is újjászerveződött a helyi mozgalom: 1942. augusztus végén 30, zömükben zsidó származású kommu-

36 == Beismerő vallomásában – többek között – közölte a tartományi titkárság és a tartományi bizottság tagjainak a névsorát.

37 == Osatári, 1968: 183.

38 == Szirmai és Józsa csak késleltetni tudták letartóztatásukat, mivel egy hónap különbséggel buktak le 1943 novemberében, illetve decemberében.

39 == ÁBTL 3.1.6. P-219. Csendőrségi jelentés. 1942. szeptember 8. 1–3.

40 == A városban ráadásul bizonyíthatóan a Vörös Segély (VS) is aktívan tevékenykedett. A Nagyvárad Atlétikai Club mellékhelyiségeiben pedig kommunista röpiratokat találtak a nyomozó hatóságok „*Bolond magyarok, miért harcoltok tömeggyilkosokért?*” címmel. Uo. Rendőrségi jelentés. 1942. szeptember 3. 1–6.

nistagyanús személyt figyeltek a hatóságok.⁴² Besztercén is hasonló volt a helyzet, a 11 kommunistagyanús személy közül 9 volt zsidó származású.⁴³ Nagybánya és környékével kapcsolatban a nyomozó hatóság három kommunista sejtet azonosított: a rádiós csoportot (Palkovics József géplakatos vezetésével), az értelmiségi csoportot (Kádár Géza máramarosszigeti születésű festőművész vezetésével) és az ifjúsági csoportot (Róth Piroska varrónő vezetésével).⁴⁴

Észak-Erdély központjában, Kolozsváron is hamar regenerálódott a helyi kommunista pártszervezet: 1942 tavaszán már tíz kommunista sejtet tartott nyilván a rendőrség. Ez év májusában Kolozsvár külterületein egy nagyobb volumenű röpiratszórás akcióra került sor, melyből a nyomozó hatóság azt a következtetést vonta le, hogy az erdélyi kommunista szervezkedés még mindig a KMP-től függetlenül történik.⁴⁵ Ez a nyilvánvaló tévedés arról árulkodik, hogy a nyomozó hatóságok ekkor még nem voltak tisztában a KMP-vel való kapcsolattal. Ennek oka, hogy az 1941-es nyílt nyomozás alkalmával Schönherz Zoltán neve és szerepe rejtve maradt a hatóságok előtt. A fokozódó kommunista tevékenységet jelzi, hogy szintén 1942 tavaszán a kolozsvári *Dermata* gyárhoz közeli utcákban szabotázásra felszólító „S” betűt festettek fel.

41 = = „A kommunista szervezkedés ellanyhult. Az újabb keleti események kissé leverték [minden bizonnyal a német ellentámadásáról van szó, amely során sikerült Harkovot visszafoglalni a szovjetektől] a kommunista érzelmű embereket. Május elsején semmiféle marxista mozgolódás nem volt észlelhető. A városban nem lehetett látni vörös szalagot, vagy virágot. Minden üzemben dolgoztak a munkások. Egyetlen munkásnak sem jutott eszébe, hogy abbahagyja a munkát.” ÁBTL 3.1.6. P-1155. A nagyváradi rendőrkapitányság helyzetjelentése. 16–17.

42 = = ÁBTL I. 3.1.6. P-219. Csendőrségi jelentés. 1942. augusztus 31. 1–4.

43 = = Uo. Csendőrségi jelentés. 1942. augusztus 31. 2–3. A munkásmozgalmon belül a zsidó túlreprezentáltságnak megvoltak természetesen a maga történelmi okai. A munkásból lett „hivatalos forradalmárok” általában olyan zsidó polgári családok gyermekei voltak, amelyek nem voltak elég tehetősek ahhoz, hogy valamennyi gyermeküket iskoláztassák. Így érettségi helyett valamilyen szakmát tanultak. A zsidó értelmiség és a munkásmozgalom találkozása pedig a kölcsönös érdekeken alapult: a mozgalomnak szüksége volt újságírókra, jogászokra, szónokokra, a zsidó értelmiségnek pedig kellett egy olyan politikai bázis, ahol egyenlőnek érezhette magát, nem kellett többlételemmel igazolnia legitimitását. Bővebben erről: Borsányi, 1992. Ebben az időszakban a rendőrség által nyilvántartott és megfigyelt kommunistagyanús személyek száma 450 volt, melyek 90%-a volt zsidó származású, zömében értelmiségi személy. ÁBTL 3.1.6. P-1805/1. A kolozsvári rendőrség felügyeleti körzetének szemléljének jelentése. 1942. október 14. 15.

44 = = ÁBTL 3.1.6. P-219. Csendőrségi jelentés. 1942. szeptember 11. 2–4.

45 = = A röpirat „*Eltársak! Vácon elvtársaim...*” címen látott napvilágot. ÁBTL 3.1.6. P-1805/1. A kolozsvári rendőrség felügyeleti körzetének szemléljének jelentése. 1942. október 14. 11–12.

Az erdélyi kommunista mozgalom erejét és szervezettségét jól jellemzi a németországi magyar munkások között folytatott agitációs akciójuk. A Weil Gábor – a mozgalom egyik szökésben lévő vezető tagja – által szervezett akció során 12 kolozsvári kommunistaszimpatizáns munkás került ki Münchenbe,⁴⁶ a *Wacker* cég egyik gyárába azzal a céllal, hogy kommunista agitációs munkát folytassanak a kinn dolgozó magyar munkások körében. Tevékenységüket jó fél évig tudták végezni, mielőtt a német hatóságok vissza nem toloncolták őket Magyarországra.⁴⁷ Az egyre szélesedő kommunista szervezkedéssel a nyomozóhatóságok is tisztában voltak: Hollósy-Kuthy Lajos,⁴⁸ a kolozsvári rendőrkapitányság vezetője többször is sürgette feletteseit az újabb nyílt nyomozás elrendelésére.⁴⁹ Erre végül 1943 őszén került sor. Ekkor került letartóztatásra az erdélyi kommunista vezetés maradéka: Jován Ilona, Szirmai István és Józsa Béla.⁵⁰ E lebukás után Jakab Sándor került az MKP, majd később a Békepárt erdélyi szervezete élére.

46 == Imre Sándor, Kovács Ernő, Király Elek, Farkas József, Kocsis János, Senkalszky György, Karl Bogdan, Kovács Albert, Molnár Ferenc, Kacsó László, Székely Sándor és Gál János. Uo. Dr. Alexander Wacker levele. 6.

47 == Uo. A hegyeshalmi határrendészeti kirendeltség jelentése. 1942. január 10. 7.

48 == Hollósy-Kuthy Lajos (1885–?) rendőr főkapitányhelyettes, 1940–1944 között a kolozsvári rendőrség vezetője.

49 == Az 1942 októberében kelt jelentésében például így foglalta össze a helyzetet: „Kétségtelen ugyanis, hogy a mozgalom, ha lassú ütemben is, de fokozatosan tovább fertőzi a visszacsatolt területek lakosságát. Az általam jelentett konkrét adatok alátámasztani látszanak azt a megállapításomat, hogy a kommunista eszmék kórokozói a visszacsatolt területek lakossága egyes rétegeinél átvitt értelemben és orvosi műnyelven szólva bizonyos tekintetben és bizonyos fokban máris egy le nem tagadható és érzékelhető lázas állapotot idéztek elő, amelynek kifejlődése a magasabb állami érdekek szempontjából nyilvánvalóan megakadályozandó volna, tekintettel arra, hogy – tovább folytatva az orvosi hasonlatot – nemcsak már a kétségtelen külső sziptomákkal jelentkező betegség ö, hanem a láz is, amely – ha állandóan jelentkezik – lassan legyengíti a szervezetet, elősegíti a fertőzés tovább terjedését és azzal a veszéllyel fenyeget, e kóros állapot esetleges meglepetészerű kirobbanása – megfelelő prevenció híján – súlyos és alig leküldhető komplikációkra vezethet.” Uo. Hollósy-Kuthy Lajos rendőr főkapitányhelyettes jelentése. 1942. október 15. 16.

50 == Józsaát kihallgatása során annyira megkínózták, hogy belehalt sérüléseibe a szamosfalvai börtönben. Csögör Lajosné Falk Erzsébet, aki jól ismerte Józsaát, így emlékezett róla: „Józsa Béla, az egy olyan munkásember volt, aki autodidakta volt és egy nagyon szimpatikus, értelmes ember volt. Olyan értelemben, hogy neki írói hajlamai is voltak és mindenre elszánt és a meggyőződéséért harcoló embernek a lemondásával tűrte azt a helyzetet, amibe került 1940-ben. Beteges ember volt, emlékszem, hogy többféle betegsége volt, hozzánk is járt és különböző orvosi vizsgálatokat végeztek rajta, halkan beszélt, egy halkszavú, finom modorú, az emberekhez sok lélektani affinitással és érzékkel közeledő ember volt.” Falk, 1986: 148.

Összegzőképpen elmondható, hogy a trianoni békeszerződés aláírása és a második világháborúból való 1944. augusztus 23-i román kiugrás között eltelt közel negyedszázad a magyar–román kapcsolatok szempontjából az egyik legvitatottabb és legellentmondásosabb periódust jelenti. Ez a megállapítás abszolút vonatkoztatható az erdélyi magyar kommunista mozgalomra is: ebben a turbulens időszakban az erdélyi kommunisták az RKP-hoz és az MKP-hoz is tartoztak. Tehát az ellentmondásoktól terhelt időszakot a magyar kommunista mozgalom története szempontjából is érdemes volna újragondolni.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.6. P-dossziék

P-032

P-063

P-122

P-126

P-133

P-147

P-156

P-159

P-189

P-206

P-219

P-254

P-313

P-314

P-315

P-317

P-418

P-419

P-698

P-758

P-798

P-924

P-932

P-1155

P-1204

P-1258

P-1338

P-1411

P-1590

P-1612

P-1709

P-1805/1

P-1805/2

P-1806

P-1914

Csőgör, 1986

Csőgör Lajos-interjú. Készítette Tóth Pál Péter 1986-ban. 7. sz.

Falk, 1986

Csőgör Lajosné Falk Erzsébet-interjú. Készítette Barabás Béla 1986-ban. 27. sz.

==== Hivatkozott irodalom ====

Borsányi, 1992

Borsányi György: Zsidók a munkásmozgalomban. *Világosság*, 2. sz. 145–151.

Csatári, 1968

Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945.*

Budapest, Akadémiai Kiadó.

Főcze, 2018a

Főcze János: Kikiáltani a független Erdélyt vagy elfogadni a második bécsi döntést? – A Kommunisták Romániai Pártja erdélyi és bánági tartományi bizottsága vargabetűi 1940 júliusa és szeptembere között. *Archívnet. XX. századi történeti források*, 4. sz. <https://archivnet.hu/kikialtani-a-fuggetlen-erdelyt-vagy-elfogadni-a-masodik-becsi-dontest-a-kommunistak-romaniai-partja> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 1.).

Főcze, 2018b

Főcze János: Kommunista diákmozgalmak Kolozsváron a harmincas évek elején.

Erdélyi Krónika, július 22.

<https://erdelyikronika.net/2018/07/22/kommunista-diakmozgalmak-kolozsvaron-a-harmincas-evек-elejen/> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 1.).

György, 2017

György Béla: *A Romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938).*

Budapest, Pro-Print.

Kővágó, 1985

Kővágó László: *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés (1918–1948).*

Budapest, Kossuth Kiadó.

Novák, 2006

Novák Zoltán: Magyarok a román kommunista pártban 1944–1948.

Pro Minoritate, 4. sz. 62–77.

Szabó, 2013

Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal.

Szeged, JATEPress.

Varga, 2011

Varga Krisztián: Kommunistaellenes nyomozások a második világháború alatt

Wayand Tibor önvallomásában. *Betekintő*, 2. sz.

https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_varga_k_o.pdf
(utolsó letöltés: 2020. augusztus 31.).

Varga, 2015

Varga Krisztián: *Ellenség a baloldalon*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Kulcsszavak

=====

*határon túli magyarok, Horthy-korszak, Kommunisták
Magyarországi Pártja*

/ The Hungarian Communist Movement in Transylvania in the Interwar Period Based on the P-dossiers of Hungarian State Security Documents /

Many documents of the so-called P-dossiers held in the Historical Archives of the Hungarian State Security deal with the Hungarian Communist movement in the interwar period, including suspected Communist persons living in the territories returned to Hungary between 1938 and 1941. The Hungarian Communist movement, which weakened in many respects in the mid-1930's, had considerable supply of manpower from the regained territories in the years of revision: intellectual party organisers arrived from Czechoslovakia (mainly Kassa/Košice) and Northern Transylvania. On the returned territories the social embeddedness of Communists was considerably higher than in the mother country. The importance of these territories is perfectly proved by the fact that out of the three leaders of the Communist Party of Hungary, two were from the "Felvidék" ("Uplands", the territory attached to Czechoslovakia after the First World War).

The material of the dossiers dealing with Communists from Transcarpathia and the "Uplands" are very fragmented and heterogenous, and not very significant from the perspective of the history of the Communist movement. The majority of dossiers referring to Communists in the "Délnyugat" ("Southern territories", the territory attached to Yugoslavia after the First World War) can be linked to the partisan movement dominated by Serbs. Therefore, this paper focuses on Hungarian Communists from Northern Transylvania, partly because of the characteristics of the researched documents and partly because the Northern Transylvanian Communist movement could gain more significance compared to that on other returned territories in the period.